

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN BUGÜNE TÜRKİYE'DE DEVAM EDE GELEN 'YENİ İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ' SÖYLEMLERİ + EKLER

Âdem EFE*

Özet

Türkiye'de yüksek din eğitimi ve öğretiminin yapıldığı kurumlar olan İlâhiyât Fakülteleri, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan beri çok ciddi bir problem alanı olarak görülmüş ve nasıl olması gerektiği tartışıla gelmiş; konu daha ziyade 'Yeni' İlâhiyât Fakültesi söylemleri etrafında ele alınarak tartışılmıştır. Ek olarak yayına hazırladığımız metinleri takdim etmeden önce hazırlık olması amacıyla öz bir sunuş yapmanın faydalı olacağını umuyoruz.

Sunuş

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinden itibaren birçok kurumda olduğu gibi eğitim ve öğretim kurumlarında da yenileşme, modernleşme çabaları ile onları ıslah etme, program geliştirme ve yeniden yapılandırma adına birtakım tasarılar ve düzenlemeler yapılmıştır. Meşrutiyet Devri'nde bozulan medreseleri tekrar tekrar modernleştirmek için denemeler yapıldı. Bunlardan dikkat çekenlerinden birisi 26 Şubat 1910 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesidir. Medreselerin düzeltilmesi ile ilgili bir başka nizamname de 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli İslah-ı Medâris Nizamnâmesi'dir. 24 maddelik nizamname ile İstanbul medreseleri çoğu nazari olarak, Daru'l-hilâfetü'l-âliye Medresesi adı altında birleştirilmiş ve bu medrese 4 sınıflık tâli kısm-ı evvel, tâli kısm-ı sâni ve tâli kısm-ı âlf olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı.¹ Bir de Süleymaniye Camii'nin yanında Medresetü'l-Mütehassisîn kurulmuştu ki burası Jascshke'ye göre o zamana kadar ki İlâhiyât Fakültesi'nin yerine geçiyordu.²

Bu bağlamda bir diğer teşebbüs de Emrullah Efendi (1858-1914), tarafından tasarlanıp, geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Tûbâ Ağacı Nazariyesi ile tanınan Emrullah Efendi (1909)'da, Maârif Bakanı olduğu sırada ilk

* Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Öğretim Üyesi; e-posta: ademefe@sdu.edu.tr.

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 127.

² Gotthard Jascshke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev.: Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972, s. 71-72.

ve yükseköğrenimi deyim yerindeyse modern bir şekilde teşkilatlandırmıştır.³ Orta öğretime Avrupaî ve insani karakterini veren Emrullah Efendi, Fenler Yurdu anlamına gelen modern bir Daru'l-fünûn/üniversite fikrini ortaya atarak gerçekleştirmiştir.⁴

Onun kurmuş olduğu üniversite şu kısımlardan ibarettir:

1. Ulûm-ı Şer'iyye (Şer'î İlimler) Şubesi,
2. Ulûm-ı Hukûkiyye (Hukûkî İlimler) Şubesi,
3. Fünûn (Fenni İlimler) Şubesi,
4. Ulûm-ı Tıbbiyye (Tıbbi Bilimler) Şubesi ve
5. Ulûm-ı Edebiyye (Edebî İlimler) Şubesi.

Emrullah Efendi'nin Daru'l-fünûn bünyesinde kurduğu bu Ulûm-ı Şer'iyye/Şer'î İlimler Şubesi'nin Türkiye'deki İlâhiyât Fakültelerinin ilk nüvesini oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁵ Emrullah Efendi tarafından açılarak eğitim öğretime başlayan bu bölüm, 11 Ekim 1335/11 Ekim 1919 tarihinde yapılan bir düzenleme ile kapatılmıştır.

Sakarya Savaşı'nın öncesine denk gelen günlerde Mustafa Kemal'in direktifleriyle 15 Temmuz 1337/15 Temmuz 1921 Cuma günü Büyük Millet Meclisi'nce bir Maarif Kongresi düzenlenmişti. Savaşın ortaya çıkardığı çeşitli sebeplerle akîm kalan bu kongrede, Mustafa Kemal, eğitimle ilgili görüşlerini ifade ettiği bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında Mustafa Kemal, geri kalışımızın başlıca sebebi olarak Osmanlı eğitim sisteminde kullanılan yanlış anlayış ve yöntemleri dile getirmiştir. Sözlerinin devamında da eski devrin hurâfelerinden, yanlış anlayış ve yöntemlerinden uzak, milli seciyemizle ve tarihimizle mütenasip bir millî eğitim ve millî kültürden bahsetmiş ve yeni bir milli eğitim politikası hedeflediğini açıklamak istemiştir.⁶

Maârif Kongresi/Eğitim Şurası, zaferden sonra 1923 yılında Heyet-i İlmiye adı altında yeniden toplanmıştır. Sonradan 1. Hey'et-i İlmiye olarak anılacak bu toplantı Milli Eğitim alanında yapılan ilk ciddi çalışma olarak tarihe geçecektir. 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında bir ay süren bu toplantıda 1. Hey'et-i İlmiye Milli Eğitim sistemi ile ilgili çok önemli kararların alınmasına vesile olmuştur. Söz konusu heyetin çalışma programı arasında 26. sırayı "Tedrisât-ı Diniye Esâsâtı" adı altında dinî eğitim ve öğretim konusu yer almıştır. Heyet-i İlmiye'nin aldığı kararlar doğrultusunda Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti kendi bünyesinde kurduğu ikinci bir

³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1992, s. 193.

⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 173.

⁵ Mustafa Öcal, "İlâhiyât Fakültelerinin Tarihçesi", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Yıl: 1, Bursa 1986, s. 111-123.

⁶ Mustafa Öcal, *100. Yılında İmam -Hatip Liseleri*, Ensar Yay, İstanbul 2013, s. 18.

komisyonda din eğitimini yeniden ele almış ve 1923 yılında medreselerin yeniden yapılandırılması sonucuna varmıştı.⁷ Medreselerle ilgili böyle bir düzenleme kararının alınmasına karşın sonuç başka bir şekilde tezahür etmiştir. Çünkü medrese yeni düzen içerisindeki vazgeçilemeyecek yerini ve değerini saptayamamış, sadece yeni eğitim ve öğretim metotlarına uymakla yetinmiştir. Belki o günkü şartlar gereği medresenin zayıf tutum ve konumu kendisinin o günkü toplum için olumlu bir fonksiyona sahip olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.⁸

Medreselerin yozlaşmış bozulması ve toplumsal fonksiyonunu yitirmesi uzun bir süreden beri tartışılmakta idi. Yaşanan tartışmalar ve gelişmelerin sonunda Mustafa Kemal’in kafasında eğitim ve öğretimin birleştirilerek tek elden yönetilmesi düşüncesi iyice belirlemeye başlamıştı.⁹

2 Mart 1340/2 Mart 1924 günü ise, Saruhan (Manisa) milletvekili Hüseyin Vâsıf (Çınar)’ın öncülüğünü yaptığı 57 milletvekili TBMM Başkanlığı’na tevhid-i tedrisatla ilgili kanun teklifi vermiştir. 3 Mart 1340/21 Recep 1342/3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanûnu (TTK) kabul edilmiştir. 6 Mart 1340/6 Mart 1924 tarihinde de Resmi Gazete’nin 63. sayısında 430 sayılı kanun olarak yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 7 madde olarak yayımlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun bazı önemli maddeleri şöyledir.

Madde 1: Türkiye dâhilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maârif Vekâleti’ne merbuttur.

Madde 2: Şer’iye ve Evkâf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maârif Vekâletine devir raptedilmiştir.

Madde 4: Maarif Vekâleti yüksek dinîyat mütehasısları yetiştirmek üzere Daru’l-funûn’da bir İlahiyât Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hıdemât-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşâd edecektir.

Bu kanunda medreselerin kapatılmasını öngören bir hüküm olmamasına rağmen Vâsıf Çınar, Maârif Vekili olur olmaz 11 Mart 13340/11 Mart 1924 günü ilgili makamlara gönderdiği telgrafla kanunun ikinci maddesi gereğince Maarif Vekâleti’ne bağlanan medreseleri kapatmıştır.¹⁰ Bundan bir ay sonra 17 Ramazan 1342/21 Nisan 1924 tarihinde Daru’l-funûn’a bağlı olarak İstanbul’da 3 yıllık bir İlahiyât Fakültesi açılmıştır. Söz konusu fakülte bu haliyle 1933 yılına kadar eğitim ve öğretime devam edebilmiştir. 1933 yılında Üniversite Reformu ile birlikte Mecelle’nin terki ve ardından yeni bir Medeni Kanun’un kabul edilmiş olması; Hukuk Fakültesi’nde TTK ile din ve devlet işlerinin ayrılması; mekteplerin

⁷ Öcal, *100. Yılında*, s. 19.

⁸ Öcal, “İlahiyât Fakültelerinin Tarihçesi”, s. 111-123.

⁹ Öcal, *100. Yılında*, s. 23.

¹⁰ Öcal, *100. Yılında*, s. 27.

programlarından Arap ve Fars dillerinin çıkarılması ve nihayet Arap harflerinin terk edilerek Latin esaslarına göre yeni Türk alfabesinin kabulü ise doğal olarak Edebiyat ve İlâhiyât Fakülteleri'nde çok önemli değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerin yanı sıra burada okuyanlara bir meslek ve maîşet aracı vaad ve temin edilememesinden ve talebe sayısının 284'ten 22 veya 20'lere kadar düşmesi gerekçesi ile bu fakülte kapatılmıştır. Onun yerine İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır. Bir müddet sonra da burada bulunan hocaların başka kurumlara geçmesi, bazılarının emekli olması üzerine öğrenci yokluğu da bahane edilerek bu enstitü de 1936 yılında kapatılmıştır. Bu süreçten sonra Edebiyat Fakültesi'nde İslâm Dini ve Felsefesi adlı bir derse dönüştürülmüştür.¹¹

TTK, Türkiye'de farklı eğitim şekillerini ya da kurumlarını teke indirmeyi hedeflerken dinî eğitimin medreselerden veya farklı cemaatlerden alınarak devlet denetimi ve düzenlemesine tâbi kılınmasını emrediyordu. Cumhuriyet'in zamanla şekillenen eğitim politikasında din eğitimi, bir dinin bilgisiyle, pratiğiyle, kurumlarıyla kendini yeniden üreten bir mekanizma olmasından çok, din hakkında biraz da pozitivist bir bakış açısıyla bir bilgilendirme, bir kültürlenme faaliyeti olarak görülmüş ve uygulanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, yeni kurulan devletin eski düzenin kurumsal yapısının yerine ikâme olma çabası ve bu çabanın önündeki en büyük engelin de dinin kurumsal varlığı olarak görülmesiydi.¹²

İlâhiyât Fakülteleri ve özellikle din ve din eğitimi ile bir diğer önemli gelişme de CHP'nin 7. Kurultay'ı ile birlikte baş göstermiştir. 21 Temmuz 1946 tarihinde ilk kez yapılan çok partili seçimde "açık oy, gizli tasnif"le iktidarı zoraki elinde tutabilen CHP, 1950 yılında yapılacak çok partili seçimde iktidarı Demokrat Parti'ye kaptıracağını fark etmenin telaşına kapılmıştı. Bunun için baştan beri takip ettiği din politikasında katı kuralları bırakıp oy kaygısıyla onları yumuşatmak lüzûmunu hissetmiştir. 2 Aralık 1947'de böylesine görüşleri de tartışan CHP'nin 7. Kurultay'ı toplandı. Bu Kurultay'da Şükrü Neyman, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Sinan Tekelioğlu ve Yusuf Ziya Kösemen gibi milletvekilleri aşağıdaki teklifleri sundular:

- İmam ve hatip yetiştirecek okullar yeniden açılmalı.
- Din eğitimi veren yüksekokullar/İlâhiyât Fakültesi yeniden açılmalı.
- CHP'nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir madde parti programına konulmalı.
- Parti programı, CHP'nin ilkokullarda seçmeli din derslerinin ilkokul müfredatına konulacağını açıkça belirtmeli.
- Haftada birer saatlik seçmeli din dersi, velilerin yazılı müracaatlarıyla öğrencilere verilmek şartıyla ilk ve ortaokul müfredatına dâhil edilmeli.
- Hacca gidişe sınırlı da olsa izin verilmeli.

¹¹ Öcal, agm.

¹² *tezkiye*, "Yeni İlâhiyât Söylemleri, AB ve Irak", *tezkiye*, S. 31-32, mart/haziran 03, s. 6 vd.

-Türk ve İslâm büyüklerinin türbeleri halkın ziyaretine açılmalı.¹³

Bu teklifler karşısında lehte ve aleyhte konuşmalar yapıldı. CHP’nin katı laikçi kanadı, laiklik, modernlik, ilerencilik adına bu teklifleri reddetti. Bundan dolayı milletvekillerinden bazıları partilerinden istifa edip Demokrat Parti’ye ve Millet Parti’sine geçtiler. Bununla birlikte partide yumuşama havası taraftarları baskın geldi ve CHP programında “din anlayışı bir vicdan işi olduğundan, her türlü taarruz ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların men etmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz.”¹⁴ gibi ifadeleri ile” CHP’nin din eğitime önem verdiğini belirten bir madde parti programına konulmalı” gibi teklifler dikkate alınarak bu alanda belirli bir yumuşama gözlemlendi.

Nihayet 1. Hasan Hüsnü Saka Hükümeti döneminde CHP iktidarı o zamana kadarki çok katı olan laiklik uygulamalarındaki dine karşı sert tutumundan bazı tavizler vererek yumuşamalar göstermek zorunda kaldı. Çünkü seçimler yaklaşıyordu. Bunun için din eğitimi ve öğretimi ile toplumun dinî hayatını ilgilendiren bazı konularda önemli adımlar atmak ve icraatlarda bulunmak durumunda kaldı. CHP ilerleyen süreçte kurultayda görüşülen teklifleri peyderpey uygulamaya koydu.¹⁵

İşte Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi 1949’da yılında sayılan bu kararların sonucu açılmıştır. Bu fakültenin açılmasında halkın talep ve temennilerinin de etkili olduğunu parantez arası bir cümle olarak buraya ilave etmek yerinde olacaktır. Mezkur fakültenin açılmasına ilişkin kanun tasarısının gerekçesindeki şu ifadeler bu CHP’nin zihniyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir: “Dini meselelerin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyât Fakültesi’nin kurulması.”¹⁶ Bu ifadeler, İlahiyât Fakültesi’nin niçin ve hangi amaçlara matuf olarak kurulduğunu gözler önüne serer. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’nun konuşmasındaki ifadeler dikkat çekicidir: “İlahiyât Fakültesi müspet bir ilmi camia içinde kurulacak ve bazı irticaî hareketlere cesaret vermek şöyle dursun, onları men etmek, onları selb etmek ve onları yok etmek fonksiyonunu icra edecektir.”¹⁷ Bu amaçla kurulan

¹³ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye’de İslâm’ın Yeniden İnkişafı*, İsam Yay., Ankara 1995, s. 21-22; Âdem Efe, “Adnan Menderes’in 1950-1960 Arası Meclis Konuşmalarında Din ve Vicdan Özgürlüğüne Bakışı ve Demokrat Parti’nin Uygulamaları”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Edt: Dilşen Erdoğan ve diğ., Adnan Menderes Üniversitesi Yay., Aydın 2012, s. 72-73..

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yay., Tıpkı Basım, İstanbul 1952, s. 586.

¹⁵ Efe, s. 73-75.

¹⁶ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, MEB Yay., Ankara 1966, s. 29.

¹⁷ Bkz. *İlahiyât Fakültesi Albümü*, Ankara 1961, s. 13-14.

Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nin açılmasıyla birlikte yüksek din öğretimi konusunda Cumhuriyet'in başlangıcına dönmek istendiği açıktır. Bir başka deyişle Cumhuriyet'in yeni yeni yerleşmekte olan idealleriyle uyum sorunu sorgulanmakta ve din bilimi şeklindeki bir İlahiyât Fakültesi'ne izin verileceğine dâir fikirler söylenmektedir.¹⁸ Bunun yanı sıra fakültenin ders programı 1924'teki programa göre daha ileri bir düzeyde olması gerekirken, çok daha yetersizdi. O zamanki Daru'l-fünûn Emîni (Rektör) İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İstanbul Daru'l-fünûn'unda bir İlahiyât Fakültesi'nin açılmasında kendisinin de sorumlu olduğunu, o fakülteyi bir nevi "Sosyoloji Fakültesi" yaptıklarını ifade ettikten sonra açılacak olan Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nde "İslâmî bilginin esas, sosyolojik bilgilerin yardımcı" olacağını ifade etmişti.¹⁹ Buna rağmen, yeni fakülte programının, 'yeni' olmasından dolayı eskisinden daha iyi niteliklere sahip olması gerekirken öyle olmamıştır. Öcal'ın ifadesine göre bu fakültede ilk dört sene boyu programında yeterince dinî nitelikli ders yer al(a)madığı gibi Kur'an'ı Kerim dersi bile hak ettiği yeri al(a)mamıştır.²⁰

1982 yılına kadar yüksek din öğretimi yapan kurumların programlarında sık sık değişiklikler yapıldı lakin bunlar nitelik bakımından esaslı değişiklikler sayılmazdı. Yapılan değişikliklerin, bilimsel program geliştirme ilkelerine göre hareket etmekten uzak, yalnızca ders ekleme ve çıkarmaktan ibaret olduğu söylenebilir.²¹ 1982 yılında YÖK ile birlikte yükseköğrenim yeniden yapılandırılınca yüksek din öğretimi alanındaki dağınıklıklara son verilerek hepsinin adı İlahiyât Fakültesi olarak birleştirildi. Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü, Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi ile birleştirilerek Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi oldu. Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü ise kapatıldı. Bu gelişme ile birlikte o tarihlerde Türkiye'deki İlahiyât Fakültesi sayısı 8 iken; 1997 yılına gelindiğinde ise bu sayı 23'e yükselmişti. YÖK, 01.07.1997 tarihli kararıyla İlahiyât Fakülteleri'ni yeniden yapılandırarak bölümleşmenin önünü açmış oldu. Bu yeni yapılanmayla İlahiyât Fakülteleri'nde İlahiyât Lisans Programı ile İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programı şeklinde iki ayrı program uygulamaya konuldu. Bu ikinci program bünyelerinde güçlü bir Eğitim Fakültesi bulunan 10 üniversiteye bağlı İlahiyât Fakültesi'nde tatbik edilmeye başladı. Daha sonra gelgitlerle bir Eğitim Fakültesi'ne bir İlahiyât Fakültesi'ne bağlandı. Son değişikliklerle her iki fakültenin de bünyesinde bulunmaktadır. 28 Şubat olarak tarihe geçen süreçle birlikte yaşanan bir başka gelişme de sekiz yıllık kesintisiz eğitimin zorunlu kılınması ve doğal sonucu olarak İmam-Hatip Liseleri'nin orta

¹⁸ Yasin Aktay, "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu", *tezkire*, S. 31-32, mart/haziran 2003, s. 54.

¹⁹ Aktaran M. Şevki Aydın, "Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı", *tezkire*, S. 31-32, mart/haziran 2003, s. 110.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, C. 1, İstanbul 2008, s. 292-293; C. II, s. 643-644.

²¹ Aydın, s. 110.

kısımlarının kapatılmasını gerektirecek şekilde düzenlenmesi ve tüm meslek lisesi öğrencilerine katsayı uygulanması sebebiyle bu tür okul mezunlarının üniversiteye girmelerinde birtakım engeller çıkartılmak istenmesi olmuştur. Bu gelişmelerin sonunda bazı İlahiyât Fakültelerine öğrenci alımlarının durdurulması; bazılarında ise öğrenci kontenjanlarının 20’lere kadar düşürülmesi 1933’tekine benzer çağrışımlara sebep olmuştur. Bunun yanı sıra programlarında da yenileştirmeler yapılmıştı. Son zamanlarda ise hem İlahiyât Fakülteleri’nin sayısı hem de öğrenci kontenjanları hızla artmıştır. 2013 itibarıyla hemen hemen her üniversitenin bünyesinde olmak üzere 90’ın üzerinde İlahiyât ve İslâmî İlimler Fakültesi; 40’tan fazla İlköğretim DKAB Öğretmenliği Bölümü; 10 İLİTAM; Eskişehir Anadolu Üniversitesi İlahiyât Önlisans Programı ile Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyât Önlisans Programı mevcuttur. Bu kadar İlahiyât Fakültesi ve diğerleri hesaba katıldığında ortaya yüksek denilebilecek bir rakam çıkmaktadır. Kalite mi kantite mi? diye bakıldığında ayrı bir tartışma söz konusu olmaktadır. Bu tartışma da bahsi diğer olarak karşımızda durmaktadır.

Başlangıcından bugüne kadar sorunlu, farklı düzenleme ve uygulamalara sahne olmuş, hatta maruz kalmış İlahiyât Fakülteleri ile ilgili son bir tartışma da, YÖK Genel Kurulu’nun 15.08.2013 tarihli toplantısında Türkiye’de yüksek din eğitim-öğretimi yapan bütün fakültelerde uygulanmak üzere tek bir müfredat programı belirlemesi tasarısı ile ortaya çıkmıştır. Bu ‘yeni’ tasarı ile hem tüm İlahiyât Fakülteleri’nin ismi değiştiriliyor hem de fakülte bünyesinde yer alan Temel İslâm Bölümleri’ne ait bazı derslerin kredisi artırılırken Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü’ne ait bazı derslerin kaldırılıp (Felsefe Tarihi), bazılarının (Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi vb.) kredilerinin azaltılması düşünülmüştü. Söz konusu tasarı üzerinde o günlerde bir hayli tartışma yaşanmış; ilâhiyatçı akademisyenlerden ve konuya ilgi duyan gazeteci-yazar ve diğer meslek erbabından dikkat çekici makale ve bildiri yayımlanmıştı. Bu makale, bildiri ve tepkilerle birlikte belli bir kamuoyu oluşmasından dolayı olsa gerek, YÖK, söz konusu tasarımı geri çekerek İlahiyât Fakülteleri’nin eski programlarını uygulaması doğrultusunda karar verdi.

Burada şu hususa da kısaca değinmekte fayda görüyorum. İlahiyât Fakültelerinin programlarının, isimlerinin, hatta hocalarının tartışma konusu edilmesinde birtakım yargıların/yargulamaların olduğunu belirtelim. Bu yargıların ya da ‘yeni’ ilâhiyat söylemlerinin başlıca iki kesim tarafından dile getirildiği görülür.²² Bazı kesimler laiklik, pozitivizm ve irticaya prim vermemek adına, ilâhiyâtlarda ‘medrese zihniyeti’nin yeniden geri döneceği endişesi taşıyor; bu yüzden programlarda meslekî derslerinin azaltılıp onların yerine sosyal ve kültürel derslerin artırılmasını istiyordu. Meselâ Dinî İctimâiyât/Din Sosyolojisi yeterlidir, çünkü yalnız o müspettir, başka tadrîsâta lüzûm yok²³, vb. gibi ifadeler bunun bir

²² Krş. Aydın, s. 115; Ayrıca bkz. Hilmi Ziya Ülken, “İki Menfi Zihniyet”, *Yeni Sabah Gazetesi*, 2 Haziran 1952.

²³ Bkz. Ek 1.

göstergesidir. Diğer kesimler de sırf dinî endişelerinden dolayı, bu fakültelerde “yeteri kadar dinî donanıma sahip ‘din adamı’, ‘dinî mütefekkir’ yetişmiyor”, “bu fakülte şekl-i hâzırını muhâfaza etdikce, memleketin ne maârif-i diniyesine ne de maârif-i dünyevîyesine fâide bahş etmiş olamayarak yalnız bir külfet-i mâliyye halinde kalacağını...”²⁴ kanâati, yargısı içinde bulduklarından, söz konusu kurumlara iyi gözle bakmıyorlardı.

Kıscacası Türkiye’nin en önemli ve en hassas yükseköğretim kurumlarından birisi olan İlâhiyât Fakülteleri hakkında yapılan değişikliklere, düzenlemelere ve ‘yeni’ söylemlere bir bakıldığında bilimsel araştırma verilerine, ülkenin sosyal yapısına, sosyolojik gerçekliklere, akademik realiteye uygun olarak değil de daha ziyade kişisel inisiyatiflerle, ideolojik ve siyasî yaklaşımlar²⁵ çerçevesinde geliştirildiği gibi bir izlenim belirmektedir.

Biz bu yazımızda Cumhuriyet’in hemen başlarında yeni bir İlâhiyât Fakültesi açılması üzerine o devrin önemli yayın organlarından olan *Mihrâb*²⁶ mecmûasında neşredilen bir makale ile *Sebilürreşâd*²⁷ dergisinde yayınlanan üç seçme makaleyi sadeleştirme yapmaksızın, aynıyla günümüz harflerine aktararak, o günden bu güne yaklaşık bir asırdır bu kurumlar üzerine nelerin, hangi sâiklerle tasarlanıp düzenlenerek uygulamaya konmak istendiğini, bu hususta ne gibi söylemlerin geliştirildiğini ve buradan hareketle o günden bugüne bir projeksiyon yapmayı düşünüyoruz. Tam burada sözü daha fazla uzatmadan, dört adet makaleyi, siz okuyucuların istifâdesine ve değerlendirmesine bırakıyoruz.

²⁴ Bkz. Ek 3.

²⁵ Aydın, s. 121; Bu konuda Schmitt’in “modern devlet kuramının bütün önemli kavramları(nın) aynı zamanda dünyevileştirilmiş ilâhiyât kavramları” olduğu şeklindeki tespiti dikkat çekicidir. Bkz. Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev.: Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2002, s. 41.

²⁶ *Mihrâb* mecmûası: Logosunda kendini ahlâkî, içtimâî, felsefî, tarihî ve edebî bir mecmûa olarak tanıtan dergi, yayın hayatına 15 Teşrinisâni 1339 (1923) başlamıştır. İlk olarak 15 günde bir yayınlanan mecmûa, daha sonra bazı sayılar (15-22) iki sayı birden, ayda bir yayınlanıyor. 23 sayıdan sonra ise derginin hacmi biraz daha genişletilerek ayda bir, bir sayı olarak çıkartılıyor. 28 sayı çıktıktan sonra kapanan mecmûanın son sayısı 1 Nisan 1341(1925)’te yayınlanmıştır. Dergide felsefî ve tasavvufî ilgili yazıların yanı sıra tarih, tıp, coğrafya, edebiyat, şiir, roman vs gibi konularda yer almıştır. Bu konularda yazı kaleme alan yazarlardan bazıları şunlardır: Ahmet Kuddûsî, Hilmi Ziya, Fahrettin Osman, Behçet Rüşdi, M. Sıtkı, Hasan Ali, İsmail Nabi, Kadri Reşid, M. Şeref. Derginin devamlı yazarı ve önemli kalemleri olarak Yusuf Ziya Yörükân, Mustafa Şekip ve Mehmet Emin Erişirgil gözükmektedir. Kaynak: <http://kevkebi.wordpress.com/category/mihrab-dergisi/erisim-tarihi> 29.12.2013).

²⁷ *Sebilürreşâd* dergisi ile ilgili olarak bkz. Âdem Efe, “Sebilürreşâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 251-253; Âdem Efe, “Uzun Soluklu Bir İslâmci Dergi: Sebilürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife*, Yıl: 8, S. 2, Güz 2008, Konya, s. 157-180.

KAYNAKÇA

- Aktay, Yasin, “İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu”, *tezkire*, S. 31-32, mart/haziran 2003.
- AÜ İlahiyât Fakültesi Albümü*, Ankara 1961.
- Aydın, M. Şevki, “Yüksek Din Öğretimi Kurumları: Gelgitler Alanı”, *tezkire*, S. 31-32, mart/haziran 2003.
- Efe, Âdem, “Adnan Menderes’in 1950-1960 Arası Meclis Konuşmalarında Din ve Vicdan Özgürlüğüne Bakışı ve Demokrat Parti’nin Uygulamaları”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Edt: Dilşen Erdoğan ve diğ., Adnan Menderes Üniversitesi Yay., Aydın 2012.
- Efe, Âdem, “Sebilürreşâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009.
- Efe, Âdem, “Uzun Soluklu Bir İslâmcı Dergi: Sebilürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife*, Yıl: 8, S. 2, Güz 2008, Konya.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- [http://kevkebi.wordpress.com/category/mihrab-dergisi/\(erişim_tarihi_29.12.2013\)](http://kevkebi.wordpress.com/category/mihrab-dergisi/(erişim_tarihi_29.12.2013)).
- Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Çev.: Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, MEB Yay., İstanbul 1991.
- Öcal, Mustafa, “İlahiyât Fakültelerinin Tarihçesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Yıl: 1, Bursa 1986.
- Öcal, Mustafa, *100. Yılında İmam –Hatip Liseleri*, Ensar Yay, İstanbul 2013.
- Öcal, Mustafa, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, C. 1-3, İstanbul 2008.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*, MEB Yay., Ankara 1966.
- Schmitt, Carl, *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev.: Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2002
- Sitembölükbaşı, Şaban, *Türkiye’de İslâm’ın Yeniden İnkışafı*, İsam Yay., Ankara 1995
- tezkire*, “Yeni İlahiyât Söylemleri, AB ve Irak”, *tezkire*, S. 31-32, mart/haziran 03.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yay., Tıpkı Basım, İstanbul 1952.

EKLER

1. VUZÛHSUZLUKLAR -İlâhiyât Fakültesi Hakkında-*

Bazı zevât vardır ki (müsbet ilim) isteriz, müsbet ahlâk isteriz sözlerini birçok felsefî ta'birler arasında, gazete sütunlarında tekrarlamak sûretiyle yuvarlayub duruyorlar. İlâhiyât Fakültesi hakkında yazılan makalelerin birtakımında “Dinî ictimâiyât kâfidir, çünkü yalnız o müsbettir, başka tedrisâta lüzûm yok...” diyenler oldu. Ta'birât-ı felsefeyi gelişi güzel kullanan, bunların mânâ ve medlûllerinin henüz sarâhat peydâ etmemiş olmasından istifâde eden bu neşriyât sâhibleri kendi iddiâları hilâfına müsbet fikirler değil, karışık karanlık nazâriyeler ortaya atmaktadırlar. Eğer bu nazarları etrâflı bir sûrette bir kitab şeklinde ortaya koysalar buna kimsenin bir diyeceği olamaz, herkes okur ya inanır ya sakat yerlerini görür, tenâkuzları, yanlışları bulur, hulâsâ tenkîde imkân kalır. Halbuki bu yevmî gazetenin bir sütununda kısacık cümleler hâlinde ortaya konulan bu fikirler tam ve vâzih bir mânâ ifâde etmiyor ki inanılabilsin, yahud tenkîd olunabilsin. Meselâ “dinî ictimâiyât” ta'birinden bunu ortaya atanlar ne anlıyorlar yazmıyorlar ki mes'elenin mâhiyeti tenevvür edebilsin. Eğer Durkheim'in meşhûr kitabı mevzû-i bahs ise onu iki kısma ayırmak lâzım gelir ki biri müessesât-ı diniyenin şey'î²⁸ olarak mukâyeseli bir sûrette tetkiki iddiâsı... Buna diyecek yok. Fakat aynı zamanda bu ictimâiyât âliminin dinin menşei hakkında bir nazariyesi var. Bu diğer mesâlik-i felsefiye gibi bir nazariyedir müsbet bir ictimâiyât değil, 'sosyolojizm'dir. Bu meslek de bütün diğer mesâlik-i felsefî gibi enfûsîdir. Eğer bu zâtlar tamâmen enfûsî görüşe müsbet diyorlarsa çok hem de pek çok aldanıyorlar...

Böyle karışık iddiâ sâhiblerinden biri de Ankara'da İlâhiyât Fakültesi hakkında bir makale yazmış. Mehmet Ali Bey Efendi'nin buna verdiği kıymetli cevab böyle aydınlık isteyenlerin, müsbet ilim temenni eyleyenlerin ne kadar karanlıkda kaldıklarını göstermesi i'tibârıyla çok kıymetlidir. Mecmûamız bunu dercetmeyi vazîfe bilir.

M. N. Beyefendi'ye

Yeni Gün'ün 30 Mart tarihli nüshasında bendenize hitâben yazdığınız makaleyi okudum. “Bir Sabah İstiyoruz” buyrulmuş. Acaba bunu istemeyen bir ferd-i âkil tasavvur olunabilir mi? Çünkü vaktiyle insanların en çok korktukları şey karanlıktı, şimdi de yine odur. Onun için biz de istiyoruz ki hiç karanlık olmasın. Hakîkî bir aydınlık bize necât yolunu gösterebilir, bu sebeble bendenize bu makalemi

* Mehmet Ali Aynî, “Vuzûhsuzluklar-İlâhiyât Fakültesi Hakkında-”, *Mihrâb Mecmûası*, Sene 1, S. 11, 15 Nisan 1340/15 Nisan 1924, s. 342-347. Aynî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Âdem Efe, “vuzûhsuzluklar”, *kitâbiyât/ilâhiyât bülten* 16, Temmuz-Eylül 2005, s. 26-30.

²⁸ nesnel.

yazmağa vesile vermiş olduğunuz için teşekkür ederim. Bu sâyede bazı karanlık noktaların tenevvür etmesi melhûzdur.²⁹

Evvelâ: “İlmin şimdiki telakkîsine göre bir İlâhiyât Fakültesi için müsbet ilimler grubu yokdur buyrulmuş. Keşki, ilmin o yolda telakkisi hangi mesleğin nokta-ı nazarı olduğunu tasrîh etse idiniz! Bununla beraber biliyoruz ki ilmin o telakkisi pozitivist âlimlerin mülâhazasıdır. Fakat müsbet ilimlerin ma’rûz olduğu tenkidâtı bu esnâda tahattur buyurmuş olsaydınız; o hükmü o kadar çabuk vermezsiniz. Müsâade ederseniz bu tenkidleri şuraya telhîs edeyim. Evvela tabîî biliyorsunuz ki bir şeyin müteakkil olabilmek şart-ı yegânesi kendi zâtının aynı olmasıdır. Bilocümle kazâyânın sıhhati olan bu (mâ ya’kiliyyet) ilm-i cebir lisaniyla 1=1 düstûrundan ibâretdir. Ancak mantık, riyâziyât, mihanîk³⁰, fizik ve kimyada tatbîk etmekte olduğumuz bu düstûru (hayâtiyât)’da dâimâ tatbîk edemiyoruz. Zirâ hâdisât-ı hayyûbeyi, her dürlü mesâî’-yi ma’rûfeye³¹ rağmen (psikofizik) kuvvetlere ircâa’ muvaffak olamamaktadır. Ulûm-ı müsbetenin biyolojide tesâdüf etdiği bu müşkilât, rûhiyâtda daha ziyâde nümâyândır. Zirâ psikolojinin mevzû-ı hâssı mefkûredir ki büsbütün yeni bir hâdisedir. Yine bilirsiniz ki hayâtiyâtda bir fiil bir de redd-i fiil vardır. Fakat rûhiyâtdaki redd-i fiil nefsânî, biyolojinin redd-i fiiline benzemez. Çünkü redd-i fiil şahs-ı zî-hayata yalnız bekâ-yı zâtını ve devam-ı neslini te’minî hizmet etmekle kalmayarak, ona şuurunu ve bununla beraber ilm-i kavânîn-i tabîata ma’rifet ve bunları kendisinin tab’an me’mûr olduğu gâyeyi istihsâl edecek sûrette isti’mâl iktidârını da bahşeder. Vâkıa rûhî hâdiselerin şerâit-i fizyolojikiyesi vardır ve bunları ta’yîn etmek fâideli ve elzemdir; fakat bunun için şuûr hâdisesi ihmâl olunur; hatta iş bununla kalmaz, psikolojiyi fizikî bir şekle sokmak istemek, bir mes’eleyi yalnız gayr-ı kâbil-i hal değil, ondan fazla garîb ve elfâzı i’tibârıyla mütenâkız³² bir hale koymak demektir. Böyle olduğu halde ulûm-ı müsbete, hesâba ve sıhhat-ı katî’aya müstenid ve ehil olmayan keyfiyete müteallık hâdiselerde (psikoloji fizik) ilmen halletmek sevdasında bulunuyor. Bu ise müstehîldir.³³ Çünkü insansız sosyoloji ilmi olamayacağı gibi ruhsuz psikoloji de olamaz. Cemiyet-i beşeriyeyi yalnız şerâit-i hâriciye ve cismâniyesiyle îzâh etmek mümkün değildir. Kanun yâhûd illiyet nisbeti mefhûmunu, acaba sosyolojinin sâhâ-i mahsûsu olması îcâb eden mesâile tatbîk etmek mümkün müdür? Ma’lûmdur ki müverrihler bu noktada kat’î bazı kuyûd-ı ihtirâziye³⁴ serdetmişlerdir. Zirâ iyice teemmül olunursa görülür ki ictimâiyâtda zarûrî addolunan şey, muayyen bir gâyenin husûlü için elzem demektir. Bu elzem kelimesini de îzâh etmek lâzım gelirse görürüz ki bundan maksad, insâniyyetin metâlib ve efkârına daha muvâfık, daha müreccah demektir. Şöyle ki yaşamak için bir mücâdele kâidesi bunun bir

²⁹ muhtemel.

³⁰ mekanik.

³¹ bilinen.

³² zıt.

³³ saçma.

³⁴ çekinme kayıtları.

netice-i zarûriyesi addolunan taksîm-i âmâlden başka sûret-i hallere de mütehammildir: Meselâ insanların birbirini yemesi de bir sûret-i haldir. Fakat insanlar bu sûret-i halden tiksindikleri için taksîm-i âmâl³⁵ çaresini tahayyül etmişlerdir. Bu hal, acaba kendisine câmid bir kanun-ı illiyet nazarıyla bakılan bir şeyin bir gâiyet-i nisbeti ihtivâ etmesi, ve içinde yalnız şerâit-i hayatiye ve maddiyenin âmîl olduğu farz olunan bir mahalde aklın ve irâde-i beşeriyenin de müdâhalesi farz edilmesi değilse, ne demektir?

Hulâsa-ı kelâm, ulûm-ı müsbet âfâkiyet ile mâ ya'kiliyyet gibi iki gâye ta'kîb ettiği halde bunları bi't-tamam tahakkuk ettirmemiştir. Bu tenkîdâtı daha ziyâde uzatmayacağım. Zîrâ bence müsbet ilimlerin en meş'ûm neticesi efkâr-ı insâniyeyi yâbis ve akîm bir menzile sürüklemekde olmasıdır. Aziz dostum bana inanmazsanız zamanımızın ma'rûf bir şâir ve mütefekkeri olan Guyou'nun, *İstikbâlin Mezhepsizliği* unvanlı kitabından bir sahifeyi-407.-size nakledeyim: "Bazen Tataristan dağlarında ve sabahın sisleri içinde acîb bir hayvanın soluk soluğa koştuğu görülür. Bir gazelin gözleri kadar büyük gözleri olan bu hayvan halecânından şaşkın bir haldedir, dörtlüğe koşdukca kalbi gibi çarpan yere ayaklarını urdukca, başının iki tarafından fevke'l-âde cesîm kanadın sallandığı müşâhede olunur. Bu kanadlar her açılışta o hayvanı yukarı kaldırır gibidir. Bu hayvan vadilerin dolambaçlı içine dalar çarpdığı sert kayaların üzerinde kırmızı kan çizgileri bırakır, nihayet birden bire yere düşer. O vakit bedeninden o iki kanadın ayrıldığı görülür. Meğer bir kartal onun başına çullanmış, yavaş yavaş beynini yiyormuş. Şimdi karnı doyunca göklere doğru uçmuş." Guyou, insâniyet-i muâsıranın ahvâl-ı elîmesini bu misâl-i hâile-numâ ile tasvîr ediyor. İşte benim korkduğum böyle bir hüsrân ve dalâle düşmemektir. Beyim, biz istiyoruz ki, Niçe'nin Zarathustra, Zerdüşti lisanıyla ebnâ-yı cinsimize telkîn etmek istediği fikrî dalâller içimize girmesin. Onun "hiçbir şey gerçek değildir, her şey mübahdır." düstûru aramızda revâc bulmasın... Yine isteriz ki yeni neslin, beden ve fikren dinç olmakla beraber kalpleri ümîd, cesaret ile dolmuş bulunsun ve vazife hissiyle perverde³⁶ olsunlar. Siz bendenize (Yirminci asrın ortalarına doğru geldiğimiz halde on sekizinci asrın daru'l-fünûnlarını taklîd etmek kadar manasız bir şey olmayacağını) söyledikten sonra bu ihtâra ilâveten (zaman zaman ve şahıs şahıs değişen subjektif ilimlerden bütün beşeriyet bıkmış usanmıştır. Bütün ilim, bütün daru'l-fünûnlar objektif gâyelere gidiyor ve ilim artık yüksek ve yaldızlı kürsilere değil, içinde kesif bir sa'y u tecrübe hevâsı yaşayan laboratuarlarda ta'lim ediliyor.) diyorsunuz! Fakat ne yazık ki elfâzı pek parlak olan bu sözler hakâyık-ı ahvâle mutâbik değildir. Hiç olmazsa ifâdelerinizi te'yîd için mu'teber kitablardan bazı şevâhidi olsun îrâd etmeli idiniz. Fakat bendeniz böyle yapmayacağım, zât-ı âlinize *Tefekkür-i Hâzırın Büyük Cereyânları* kitabını okumanızı tavsiye edeceğim. Bu kitabın müellifi Yena Daru'l-fünûnu Felsefe Müderrisi Rudolf Ogden'dir. Üstad-ı

³⁵ iş bölümü.

³⁶ terbiye edilip yetiştirilmiş.

müşârun ileyhe 1908 senesinde Nobel mükâfatının lâıyk görülmesi âsâr-ı ilmiyesinin ne dereceye kadar makbûl-ı âmme olduğuna delil-i kâfidir.

Bu kitab-ı mühimmin 516. sahifesini okursanız Avrupa efkâr-ı zekiyyesinde hâsıl olan intibâhın³⁷ ne merkeze teveccüh ettiğini görürsünüz. Fakat daha garibi, bu Harb-ı Umûmî bâdiyesinde ve felâketlerinden sonra bilhassa Almanlar arasında husûle gelen inkılâb-ı rûhîden haber-dâr olamamış gibi görünmenizdir. Eğer Kont Kayzerling’in Almanlara vermek istediği yeni mefkûrelere muttali’ olarak onları parlak kaleminizle aramızda neşre himmet ederseniz ne kadar daha iyi olacaktı.³⁸

Beyefendi, Avrupa binâ-yı muallâsını ma’neviyâtdan tebâud³⁹ temellerinden sarsmıştır. Vukû’ bulacak inhidâmı⁴⁰ şimdiden teferrüs⁴¹ eden mütefekkirler bundan hazan yaprağı gibi titremektedir.

Aziz dostum, sizi yalnız intibâha değil, biraz da insâfa davet edeceğim. Çünkü makalenizde bütün felâketlerimizden (mâverâdaki esrârı anlamak için kafalarını patlatan zâtları) açık Türkçesi sarıklı ulemâyı mes’ûl tuttuğunuz anlaşılıyor. Hayır beyefendi! O felâketlerin sebebi büsbütün başka şeylerdir. Bilirsiniz ki, biz cengâver, kahraman, fatih bir milletiz. Onun için ecdâdımız kılıcılarını kuşanmışlar, atlarına binmişler, Çanakkale Boğazı’ndan geçüb Avrupa’ya ayak atmışlar; önlerine çıkan Rusları, Bulgarları, Sırbaları, Arnavudları, Boşnakları yendikten sonra pek az bir zaman içinde Tuna sahillerine ermişler, o hudûd-ı tabiyyi de aşarak Romanya’yı, Transilvanya’yı, Bodolya’yı, Macaristan’ı zabt etmişler, Viyana’yı kuşatmışlar, bu hâdisât bütün Avrupa’yı ziyâdesiyle ürkütmüş, aleyhimize müteaddit ehl-i salîb seferleri tertîb edilmiş; bunların hepsine karşı durmuşuz. Fakat mâ fevke’l-tahayyul isrâf-ı kuvvet nihayet bizim de dermânımızı tüketmiş. Düşman bunu anlayınca arkamızı bırakmamış. Üç yüz seneden beri bizi tazyîk edüb duruyor. Az kaldı Asya’ya atmakla kalmayacak, bizi ana yurdumuzda bile mahvedecekti. Felâketlerimizin bütün bütün sebebi bu faaliyeti ifrâta vardırmağımızdır. O halde o nokta-ı nazardan ulemâmıza çatmakdan vaz geçeceğiz. Vâkıa onların da kabahatleri çokdur. Çünkü asrın icâbâtını takdîr edüb bir türlü uyanamamışlardı. Ve artık o derin uykuda bırakılamazdı. İşte bu hikmete mebnîdir ki Cumhuriyet-i Mübeccelemiz bir İlahiyât Fakültesi açmaktadır. Beyefendi İlahiyât Fakültesi’nde bi’l-hâssa ulûm-ı diniye okunacaktır. Bunların başında Tefsîr ve Hadis ilimleri vardır. Bunların ilim olduğuna şübhe ediyor musunuz? Mademki bugün her şeyde Avrupa’ya imtisâl ediyoruz. Orada ulûm-ı

³⁷ uyanma.

³⁸ *Yeni Gün*’ün 17 Mart tarihli nüshasında Kayzerling hakkında kıymetli ma’lûmât vardır.

³⁹ uzaklaşma.

⁴⁰ yıkılma.

⁴¹ sezme, anlar gibi olma.

diniye ve kiliseiyye hakkında her gün biraz daha mütezâid neşriyâta niçin atf-ı nazar-ı dikkat etmiyorsunuz?

Vaktiyle 1822-1844 senelerinde Mînî'nin te'lîf ve neşretmiş olduğu 170 mücelleden mürekkebe ilâhiyât kâmûsu eskimiş addolunduğu için yeni bir kâmûs neşrine başlamıştır. Bu kâmûsun birinci kısmı beş cildten mürekkebe büyük bir Kâmûs-ı Tevrat'dır. İkincisi Katolik İlâhiyâtı kâmûsudur. Bu kitabın el-yevm tahrîrine Paris Katolik Enstitüsü Muallimi Manjenue devam ediyor. Üçüncüsü Nasrâniyet arkeolojisiyle merâsim-i diniyeye âid bir kâmûsudur. Dördüncüsü kilise coğrafya ve tarihine âid bir kâmûsudur ki bunun hey'et-i tahrîriyesi arasında Paris Katolik Enstitüsü Emîni ve Akademi âzâsı Bodribâr dahi vardır. Beşincisi Hukûk-ı İseviyet kâmûsudur.

Bu kitapların Hıristiyanlık dünyasında mazhar olduğu i'tibâr -ı fevke'l-âdeye muhtelif lisanlarda münteşir matbûâtın makâlât-ı takdiriyesi delil-i kâfidir. İşte bizim hocalarımızın böyle noksan himmetleridir ki muâhezeye şâyândır, daha üç ay evvel bana ihdâ olunan bir risâle vardır. Bu risâleyi gönderen (I)Strasbourg Daru'l-fünûnu Tarih-i Kilise Müderrisi Paul Sabatya'dır. Bu üstâd 1921 senesinin 22 Teşrin-i sânisinde mezkûr daru'l-fünûnda vermiş olduğu umûmî bir dersde kilise tarihinin, tadrîsâtın her derecesinde ta'lîmindeki elzemiyet ve fevâidi îzâh etmişti. Bilmem ki biz bu kadar hukemâ ve ukelâdan daha mı iyi düşünüyoruz ve görüyoruz? Sizi bugünlük daha ziyâde rahatsız etmeyeceğim îcâb ederse yine görüşürüz efendim...

2. İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ NASIL OLMALIDIR?*

Tehâlûf-i fitrat ve tabiatın ferdler arasında husûle getirdiği telakkî farklarını külliyyen kaldırmaya çalışmak, doğrudan doğruya muktezâ-yı fitrat ve tabiat ile musâraa⁴² ederek neticede mağlub olmak demek ise de, ferdler arasında,

* Yahya Afif, "İlâhiyât Fakültesi Nasıl Olmalıdır?", *SR*, C. 23, Aded: 595, 28 Şaban 1342/3 Nisan 1340/3 Nisan 1924, s. 354-355.

Ahmet Şîrânî'nin müstear isim olarak kullandığı Y. Afif hakkında şimdilik bir bilgi bulunamamıştır. Yazarın, *Sebilürreşad (SR)* dergisinde ictimâiyât (sosyoloji), ahlak, ilâhiyât fakültesi, eğitim ve muhtelif konularla ilgili 30 kadar makalesi yayımlanmıştır. İlgilenenlere faydalı olur düşüncesiyle bunlardan bazılarının künyelerini veriyoruz:

Ahmed Şîrânî, "Terâcim-i Ahvâl: Senetü'z-Zayiât: Tokatlı es-Seyyid Mehmed Şakir Efendinin Ziyâ-ı Dilsûzi", *Sebilürreşad (SR)*, C. 2-9, S. (50-232), 1328, s. 415.

Yahya Afif, "Ahlâkiyât: Her Ferdin Nefsine Karşı Vezâif-i Ahlâkiyesi", *SR*, C. 24, Aded: 599, 1340, s. 3-4;

- "Vezâif-i Ahlâkiyenin Kuvve-i Te'yîdiyeleri", *SR*, C. 24, Aded: 600, 1340, s. 19-21;

- "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevâkıs-ı İlmiyesi", *SR*, C. 24, Aded: 601, 1340, s. 40-43;

- "İlâhiyât Talebesinin İlaşesi", *SR*, C. 24, Aded: 607, 1340, s. 138-142;

- "Kıyafet ve İhtilat Mes'alesi", *SR*, C. 24, Aded: 608, 1340, s. 153-155;

sîmâlarının tehâlûfleri⁴³ nisbetinde muhâlif olan telakkiyât-ı fikriyeyi mümkün merteye takrîbe çalışmamak da, ictimâî bir intihardır. Muhâlif telakkiyât-ı fikriyeyi yekdiğerine takrîb edecek vesâitden biri de, şübhesiz tevhid-i tadrîsatdır. Fakat, mukârenet⁴⁴-i fikriyeyi te’sîs uğrunda tevhid-i tadrîsât vâsîtâsına mürâcaat etmek nasıl bir zarûret-i ictimâîye ise bu zarûreti hey’et-i ict⁴⁵imâîyyenin sâir ihtiyâcât-ı zarûriyyesiyle te’lîfe çalışmak da gayr-ı kâbil-i ihmâl bir vazife-i ictimâîyyedir. İlahiyat Fakültesi’nde tadrîs olunacak derslerin projesini tanzîm eden müderris-i kirâmın hey’et-i ictimâîyenin menfaati namına, tevhîd-i tadrîsât zarûretinden başka bir zarûret-i ictimâîye hissetmedikleri, projenin şekl-i tanzîminden anlaşılmaktadır. Gönül isterdi ki, tevhîd-i tadrîsât lüzûmu ile beraber ihtiyâcât-ı diniyemizin tatmini lüzûmu da hissedilmiş bulunsun. İhtiyâcât-diniyeyi dinî mütehasısalar tatmin eder. Dinî mütehasısalar ulûm-ı diniyeyi tahsîl ile yetişebilir. Ulûm-ı sâire gibi ulûm-ı diniyenin de tâlî ve âlî kısımları vardır. Ulûm-ı tâliye tahsîl edilmedikçe, ulûm-ı âliyenin kâbil-i tahsîl olamayacağı muhtâc-ı izâh bir mes’ele değildir. Tâlî ve âlî tahsîlâtı, müddet-i tahsiliyeyi muhtelif derecelere ayırmak ile mümkün olur. Tanzîm edilen projede, ulûm-ı diniyenin ne tâlî ne de âlî kısımlarına rast gelemedik. Rast gelemediğimiz dersler, gâye-i diniye ile ancak fer’î bir sûrette alâka-dâr bulunan ilimlerin tarihleridir. Ulûm-ı âliyeden yalnız tefsîr ve hadis derslerinin kabûl edildiği görülüyorsa da mebâdi-yi hesabiyeyi bilmeyen bir tâlibe, cebir okutmak ne derece imkânsız ise, ulûm-ı diniyenin mebâdisini tahsîl etmeyen bir tâlibe, tefsîr ve hadis okutmak da aynı derecede imkânsızdır. Onun içindir ki evvelce ilgâ⁴⁶ olunan ilâhiyat şubesinin talebesini ulûm-ı diniyenin tâlî ve hatta âlî kısımlarıyla mücehhez medrese talebesi teşkîl ediyor idi. Projenin, müddet-i tahsiliyeyi muhtelif derecelere tefrîk etmemesi ulûm-ı diniyenin tâlî ve âlî kısımlarını ihtivâ etmemesinin bir netice-i tabiiyesidir. İlahiyat Fakültesi’ne kabûl olunmak salâhiyetinin, liseleri ikmâl edenlere hasr ve tahsîs edilmesi talebe yetişdirecek başka menba’lar bulunmamasının netice-i zarûriyyesidir. Projenin kabûl ettiği bu esaslara tevfiğ-i hareket edildiği takdirde ihtiyâcât-ı diniyemizi tatmîn edecek dinî mütehasısalar yetişemeyeceğinde kat’iyyen tereddüd etmemeliyiz. Oldukca uzun bir mekteb hayatı geçiren talebeyi İlahiyat Fakültesine meyl etdirebilmek için bu fakülteye kürre-i şemsin câzibesinden daha kuvvetli bir câzibe vermek zarûreti vardır. Haydi bu câzibeyi verebileceğimizi farz edelim: liselerin, ulûm-ı diniyeden kâfî derecede behre-dâr⁴⁷ olmayan talebesini kendisine cezb eden fakat ulûm-ı diniyenin ne tâlî ne de âlî kısımlarını ihtivâ etmeyen İlahiyat Fakültesi’nde dinî mütehasısalar değil, dinî mukallidler bile yetişdiremeyiz. Cevâmi eimme ve

-“Ulema-yı İslam’da Telakkiyât-ı Ahlâkiye”, *SR*, C. 23, Aded: 601, 1340, s. 39-40;

-“Muhtelit Deniz Hamamları”, *SR*, C. 24, Aded: 609, 1340, 168-169;

-“Mektebelerde Ulûm-ı Diniye”, *SR*, C. 24, Aded: 616, 1340, s. 280-281.

⁴² gûreşme.

⁴³ birbirine uymama.

⁴⁴ yaklaştırma.

⁴⁵ başlangıç.

⁴⁶ kaldırma.

⁴⁷ hisseli, paylı.

hutabâsı ihtiyâcât-ı diniyemizin tatmînine kâfi gelecek ise, bunların fevkinde, müderrisler, vâizler, müftiler gibi erbâb-ı ihtisâsa ihtiyâcımız olmayacak ise, İlahiyât Fakültesinin te'sisi de hikmetsiz ve lüzûmsuz olur. Eğer dinî mütehasşislar da ihtiyâcât-ı diniyenin hudûdu dâhilinde ise projenin tadrîsât hudûdunu ihtiyâcât-ı diniyemizin hudûduna tevfikân tevsi' etmek mecbûriyyeti karşısındayız. Dinî mütehasşislar yetiştirmek gâyesini gâib etmemek şartıyla, te'lif-i efkâr ve hissiyât namına ibtidâî tahsillerde vahdet husûle getirmenin maslahat-ı âmmeye muvâfik olacağı eğer sahîh ve sâlim bir mülâhaza ise bu mülâhazayı mihver-i hareket ittihaz etmeliyiz. Dinî mütehasşislar yetiştirmek gâyesininin gâib etmemek için, İlahiyât Fakültesinde asgarî olarak dört dereceli tahsîl vücûda getirmeğe kat'î bir ihtiyac vardır. Bu derecelerin ders projelerini tanzîm etmek üzere ifrât ve tefritden âzâde hissiyât ile mütehasşis zâtlardan bir komisyon teşkil olunmalı ve bu komisyon mevcûd derecelerin sene-i tadrîsiyyeleri ile mütênâsib bir ders projesi tertîb ve ihzâr etmelidir. Medreselerde şimdiye kadar vâsi' mikyâsda tedris edilmekte bulunan din ve dünya ilimlerinin tâlî ve âlî kısımlarında ehemmlerini mühimlerine takdîm ve tercih etmek sûretiyle ta'dîlât vücûda getirmek komisyonun cümle-i mesâisinden biri olmalıdır. İlahiyât Fakültesi'nin Süleymaniye Medresesi'ne muâdil derece-i tahsîliyesi, dinî mütehasşislar yetiştirmek vazife-i ilmiyesini îfâ etmeli vesâir derecelerde ihtisâs-ı dinî derecesinin liseleri halinde bulunmalıdır. Bu ulûm-ı diniye liseleri hem camilerimizde eimme ve hutaba yetiştirir hem de ihtisâs dinî derecesine kâbil huttab talebe ihzâr eder. Mevcûd mekâtib liseleri ihtisâs-ı dinî derecesine kabûl olunacak şerâti hâiz talebe yetiştiremez. Talebesini mekâtib liselerinden alan kayd ve kabûl için liselerin ikmâlini şart kılan bir proje, İlahiyât Fakültesi'ni ulûm-ı diniye ankâsı haline getirir. İlahiyât Fakültesi'nin tadrîsât projesi ulûm-ı diniye tâlî ve âlî kısımlarını hâvî bulunmaz ise ve bu ilimlerin tadrîslerine kâfi muhtelif derecât-ı tahsiliyyeyi ihtivâ etmez ise şerâti-lâzimeyi gayr-ı hâiz ise talebesinin, o fakültede din mütehasşısı, din mütefekkeri olarak yetişmesine en hayal-perest kimseler bile ihtimâl veremez. Projesinde ulûm-ı diniyenin tâlî ve âlî kısımları dâhil bulunan fakat müddet-i tahsiliyyesi bu ilimlerin tadrîslerine kâfi gelecek derecât-ı muhtelifeye ayrılan bir fakültede kendisine râğbet edecek lise mezunu bulamaz. İkbâl ve istikbâl humâsının nazar-ı iltifatına daha ziyâde mazhar ve hayatın arzularını tatmîne daha müsâid fakülteler bulunduğundan haber-dâr olmayarak lise tahsîlâtında geçirdiği uzun senelerin bir mislini de İlahiyât Fakültesi'nin derecât-ı muhtelifesinde geçirmek mecbûriyyetinde kalacağını düşünemeyen lise mezunları bulunacak ise muhtelif dereceli İlahiyât Fakültesi'nin bulunacağına da ihtimâl verilebilir. Bizi hem ulûm-ı diniye mütehasşisları yetiştirmek emniyyesine hem de ibtidâî tahsillerinde vahdet husûle getirmek gâyesine îsâl edecek yegâne çıkar sokak şu tarz-ı hareket olsa gerektir. Şimdiye kadar tahsîl-i ibtidâî devresini mekteplerde ve tahsîl-i rüşdî devresini de medreselerin ihzârî⁴⁸ kısımlarında geçiren talebe, fi-mâ ba'd tahsîl-i rüşdî devresini de mekteplerde geçirmeğe mecbûr tutulmalı ve bu iki devre-i tahsîliyyeyi

⁴⁸ hazırlık.

mekteplerde geçiren talebe İlahiyât Fakültesi’nin devre-i ulâsına kabûl olunmak salâhiyeti verilmelidir. Dinî ve dünyevî gâyelerimizden hiçbirini gâib etmeksizin, terbiye-i fikriyede vahdet husûle getirecek daha sâlim bir şekl-i tevhid yoluna bilmesi pek şâyân-ı temennidir. İbtidâî ve rüşdî devre-i tahsîllerinin husûle getireceği vahdet, matlûb derecede hâiz-i rasânet⁴⁹ olmayabilir; fakat binâ-yı vahdetin temel taşı bu sûretle atıldıktan sonra, onu, matlûb derecede tarsîn⁵⁰ edecek başka çareler bulmak pek mümkündür. Ulûm-ı diniye müessesâtında ulûm-ı dünyevîye tadrîsâtına ve ulûm-ı dünyevîye müessesâtında ulûm-ı diniye tadrîsâtına ikinci veya üçüncü derecelerde birer mevki’ vermek vahdet-i terbiyye binâsını matlûb derecede tarsîn edebilir zannındayım. Her halde tevhid-i tadrîsât mes’elesini maslahat-ı âmmeye muvâfık bir tarzda tatbîk etmek mütefekkirlerimizin pek dinî ve pek vatanî vazifeleri olduğuna kâni’ bulunuyorum.

3. İLÂHİYÂT FAKÜLTESİNİN VAZ’İYET-İ İLMİYESİ*

Alâka-darân tarafından îzâh ve müdâfaa edilmemek yüzünden Meclisi-i Millî’de kabûl olunan İlahiyât Fakültesi te’sîsi mes’alesi pek garib bir şekil aldı. Bu fakültenin te’sîsi haberini hâmilen Ankara’dan İstanbul’a gelen hava-yı nesîmî Darü’l-fünûn müderrisîn-i kirâmının sâmia-ı hissiyatını tehzîz⁵¹ eder etmez ruhlarında pek derin bir tehyîc-i meserretkerâne tevlîd eyledi. Derhal ictima’lar, müzâkereler akdedilerek müstakbel fakültenin tadrîsât projesini tanzîme çalışıldı. Mes’ele ile pek yakından alaka-dâr bulunan müteaddid müderris beylerin matbûât sütûnlarına intikâl eden muntazam makalelerinden, bırakın da ifadelerinden gâye-i umûmiyye-i diniye ile muvâfık bir proje tanzîm edemedikleri anlaşılmiş ve bu hatanın tashîhi için resmî mürâcaatlar, gayr-ı resmî ihtârlar vukû bulmuşdu. Memleketin mütenevvi’ maârif ihtiyâcâtını tatmîn etmek mes’ûliyyetini uhde-i hazâkat⁵² ve basîretine alan Maârif Vekâlet-i celîlesinin, darü’l-fünûn müderrisîn-i kirâmı taraflarından bi-t-tanzîm takdîm olunan ilâhiyât projesini, erbâb-ı ihtisas ile bi’l-müşâvere arız u amîk bir sûretde tedkîk edecek memleketin maârif-i diniyesine hâdim bir şekle koymasına pek ziyâde ümîd olunuyordu. Mayısın yedinci günü icrâ edilen küşâd merâsimi esnâsında Müsteşar Fuad Bey ile Darü’l-fünûn Emîni İsmail Hakkı Bey taraflarından verilen îzâhatdan ve yine matbûâtdan sütûnlarına aksedilen ders müfredâtından anlaşıldığına göre projede hiçbir künâ tashîhât icrâ edilmemiş ve olduğu gibi tatbîkine cevâz verilmiştir.

Hiç şübhe yokdur ki Meclis-i Millî’de te’sîsine karar verilen İlahiyât Fakültesi bu şekilde bir İlahiyât Fakültesi değildir. Çünkü bu şekildeki İlahiyât

* Yahya Afif, “İlahiyât Fakültesi’nin Vaz’iyet-i İlmiyesi”, *SR*, C. 24, Aded: 600, 13 Şevval 1342/15 Mayıs 1340/15 Mayıs 1924 Perşembe, s. 17-18.

⁴⁹ sağlamlık

⁵⁰ sağlamlaştırma

⁵¹ hareket ettirme.

⁵² ustalık, üstadlık.

Fakültesi hazine-i millet ve devlete tahmîl edilen fâidesiz ve nimetsiz bir külfetden ibâretidir. Asgarî fedâkârlıklar mukâbilinde a'zamî fâideler istihsâl etmek mecbûriyyetinde bulunan herhangi meclis mühim mikdarda mâlî fedâkârlığa mâl olan, fakat memleketin ne maaârif-i diniyesine ne de maârif-i dünyevîyesine hizmet edemeyecek bir şekilde sokulan bir fakülte te'sîsine ne karar ne de cevâz veremez. Meclis-i Milli'nin kabûl ettiği İlâhiyât Fakültesi bütün levâzımını hâvî bir İlâhiyât Fakültesi'dir. Akıl, mantık, tecrübe, ilim, maslahat-ı âimme, tabiat-ı mes'ele de böyle olmasını mültezemdır. Tadrîsâta başlamak üzere bulunan İlâhiyât Fakültesi şekl-i hâzırını muhâfaza etdikce, memleketin ne maârif-i diniyesine ne de maârif-i dünyevîyesine fâide bahş etmiş olamayarak yalnız bir külfet-i mâliyye halinde kalacağını herkesin anlayabilmesi için mevki-i tatbîke konulan ders projesini tedkîk ve îzâh edelim:

Ulûm-ı diniye mütehasısları yetiştirmek üzere kabûl olunan dersler şunlardan ibaretdir: Tefsîr ve Tefsîr Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Mâ ba'de't-tabîa'⁵³, Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyân, İctimâiyât, Rûhiyât, Ahlâk, Tarih-i Felsefe, Türk Tarih-i Dinisi, Din-i İslâm Tarihi, İctimâî Rûhiyât... İlâhiyât fakültesi işte bu sûretle teşkil edilmiştir. İlâhiyât Fakültesi'nden İslâmiyet'in beklediği gâye ile ulûm-ı İslâmiye'nin nelerden ibaret olduğunu bilmeyenler var ise, onların bu şa'şaalı ders programından büyük ümidlere düşmeleri ihtimâli var der-hatır olabilir. Fakat tabiat-ı mes'eleden gâfil bulunmayanların azîm bir inkisâr-ı hayâle uğrayacakları şübhesizdir.

Bu müselsel ve muhteşem dersler meyânında gâye-yi diniye ile alaka-dâr ve ulûm-ı İslâmiyenin ümmühâtından ma'dûd yalnız iki ders görülüyor: Tefsîr ve Hadis dersleri. Sâir derslerin bir kısmı dar bir programda ihmâl edilebilecek derecede fer'î derslerden ibaretdir. Meselâ: Tefsîr Tarihi, Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyân dersleri bir âlem din için kıymetli ma'lûmât menba'larıdır. Fakat ulûm-ı diniyenin esâsât ve zarûriyyâtı meyânında dâhil değildir. Esâsât-ı ve zarûriyyât-ı diniyeye âid dersler ile beraber onların da tadrîs ve tederrüs edilmeleri pek ziyâde şâyân-ı temennidir. Fakat zaman ve programın darlığı hasebiyle ikisini birlikde tadrîs ve tederrüs imkânı bulunamayınca usûl-ı ulûmu furû'u ulûma takdîm ve tercih etmek mecbûriyyetindeyiz. Diğer kısım dersler kâmilen ulûm-ı dünyevîyeye âid olmakla beraber tadrîs ve tederrüsleri yine pek şâyân-ı temenni ise de yegâne gâyesi ulûm-ı diniye mütehasısları yetiştirmek olan İlâhiyât Fakültesi'nde, ulûm-ı diniyenin esâsât ve zarûriyyâtı terk ü ihmâl edilerek furû'uyla, gâye-yi diniyeden uzak ulûm-ı dünyevîyenin tadrîs ve tederrüs edilmesi insana bi-lâ ihtiyar:

⁵³ metafizik.

“Tersem ne-resi be Kabe-i Arabî
İn reh ki tûmirevi be-Türkistan est”

“Arap Kabe’sine varamamandan korkuyorum
Çünkü bu gittiğin yol Türkistan’a çıkar.”⁵⁴

Dedirtiyor. Tefsîr ve Hadis dersleri şübhesiz ulûm-ı İslâmiyenin üssü’l-esâsıdır. Fakat ulûm-ı İslâmiye namına yalnız Tefsîr ve Hadis okutmakla, ulûm-ı İslâmiyeden hiçbir ders okutmamak arasında gâye-yi umumiye-yi diniye i’tibarıyla şâyân-ı ehemmiyet hiçbir fark yoktur.

Oldukca mühim ve mübhem telaki ettiğim bu noktayı bir az tavzîh mecbûriyyetini hissediyorum: Kur’ân ve Hadis’in tefsîrlerinden evvel bizzat Kur’ân ve Hadis’in vaz’iyyet ve mâhiyetlerine dâir ma’lûmât-ı mücmele vermek lâzım gelir. Kur’ân ve Hadis’in, Akâid, İbâdât, Münâkahât ve Müfârekât, Hukûk ve Muâmelât şubeleri vardır. Kur’ân ve Hadis’in bu şubelere âid ahkâm-ı cüz’iyyeyi yegân yegân⁵⁵ izâh ve ihtivâ etmeleri hikmet ve maslahata muvâfık değildi. Çünkü bu şekilde mâhiyet-i semâviyelerini muhâfaza etmek kudreti-i beşeriyyenin hâricine çıkmış olurdu. Ânın için Kur’ân ve Hadis’in muhteviyâtı nâmütenâhi hâdisât-ı cüz’iyyeye dâimâ kâbil-i tatbîk ahkâm-ı umûmiye ve kavâid-i külliyyeye münhasır kaldı. Kavânin-i beşeriye bile bu şekilde tanzîm edilir ve ahkâm-ı umûmiyyenin hâdisât-ı cüz’iyyeye tatbîki hükkâmın iktidârlarına bırakılır. Hükkâm da ulûm-ı hukûkiye ve cüz’iyyeyi evvelce tahsîl etmiş bulumak sâyesinde bu kâbiliyeti gösterebilir. Rast gele her ferdin herhangi kanûndan istinbât-ı ahkâm etmesine ve ahkâm-ı kanûniyi hâdisâta tatbîk eylemesine imkân yoktur. İşte kavânin-i beşeriye gibi kavânin-i semâviyeden de herkesin istinbât-ı ahkâm veâyât ve ehâdisi hâdisât-ı diniyyeye tatbîk eylemesine imkân yoktur. Kur’ân ve Hadis’ten ahkâm-ı i’tikâdiyeyi bulub çıkarmak mütekellimîn-i İslâmiyenin ve ibâdât, münâkehât ve müfârekât, hukûk ve muâmelât şubelerini hâvî ahkâm-ı fıkhiyyeyi seçüb ayırmak da fukaha-yı İslâmiyenin gösterebileceği bir kudret ve kabiliyet-i ilmiyedir. Bu i’tibâr ile ilm-i kelâm Kur’ân ve Hadis’in bir tefsîr i’tikâdisi, ilm-i fıkıh da bir tefsîr-i ameli ve hukûkîsidir. Binâen-aleyh kelâm ve fıkıh dersleri okunmadıkça tefsîr ve hadis derslerinden edilecek istifâde pek cüz’idir.

Lisanımızda tefsîr namıyla müteârif olan Kur’ân ve Hadis’in manalarını îzâh etmekde bulunan şerhler ne kelâm ne de fıkıh kitabı değildir. Kur’ân ve Hadis’ten şubât-ı ahkâmı istinbât etmek müteârif müfessirlerin hem vazifeleri hem de salâhiyet-ı ilmiyeleri hâricindedir. Onların vazife ve salâhiyetleri Kur’ân ve Hadis’in manalarını Sarf, Maâni, Nahv, Beyân, Bedî’ kavâidine tevfiân şerh ve îzâh etmekden ibâretidir.

⁵⁴ Sâdi’ye ait bu Farsça beytin tercümesinde yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Aliye Yılmaz’a teşekkür ederim.

⁵⁵ birer birer.

Yeni esâslara müstenid yeni bir Hukûk-ı Aile Kanûnu ile Hukûk-ı Medeniye Kânûnu yapılmak üzere olduğu cihetle fıkıhın münâkehât ve müfârekât kısmına âid ahkâm ile muâmelât-ı hukûkiyyeye dâir kısmına fî mâ ba'd ihtiyâc hissedilmeyeceği der-meyân edilmek ihtimâline karşı verilecek cevap şudur: Bu mes'elenin cihet-i kazaiyyesidir. Herhangi hâdiseyi hall etdirmek üzere mahkemeye mürâcaat eden kimse, hâdisenin nev'ine mahsûs ahkâmına uymak mecbûriyetindedir. Fakat işin bir de iftâiyyesi vardır. Hâdiseyi mahkeme vâsıtasıyla değil de ahkâm-ı fikhîyye dâiresinde hall etdirmek isteyen kimse bi't-t-tab' ya resmî yâhûd gayr-ı resmî bir fakîhe mürâcaat edecektir. Bu gibi kimselere-inde'l-icâb-cevab verecek fakîhler yetişdirmek zarûreti karşısındayız.

Fakîh yetişdirmek tarih-i fikhî okutmakla değil, bizzat fikhî okutmakla mümkün olur. Mütakellim yetişdirmek hususunda aynı zarûret mahsûsdur. Ve mütakellim yetişdirmek de İlm-i Kelâm'ın tarihini değil, bizzat ilm-i kelâmı okutmakla kâbil-i husûldür. Şu halde İlm-i Fıkıh ve İlm-i Kelâm derslerinin programa derc edilmesi mutlaka lâzım gelir. Ders saatleri bu ilimleri tarihleriyle beraber tedrise müsâid değilse, tarihlerini bırakarak bizzat kendilerini okutmak muktezâ-yı hikmet ve maslahatdır.

Talebenin ahkâm-ı i'tikâdiye ve fikhîyyeyi Kur'ân ve Hadis'den öğrenmesi mümkün farz olursa bu imkân tahakkuku muhâl bir imkândır. Çünkü bütün müddet-i tahsiliye zarfında a'zamî birkaç sûre beş on hadis ancak okuyabilir. Daha fazla okunulmalarına ne ders saatleri ne de müddet-i tahsiliye müsâid değil iken Tarih-i Tefsîr ve Tarih-i Hadis derslerinin de aynı müderrislerin uhdelerine tevdi' edilmiş bulunması Tefsîr ve Hadis derslerinden istifâde imkânını külliye selb etmektedir.

Programa yalnız ilm-i fikhî ilâvesi de te'mîn maksada kâfi gelmez. İlm-i usûl-ı fikhî ilâvesi dahî bir farz-ı ilmîdir. Ahkâm-ı fikhîyyenin Kur'ân ve Hadis'den keyfiyyet-i istinbâtı 'keyfe mâ ittefeka' bir mes'ele değildir. İlmî prensiblere, felsefî düstûrlara, mantıkî kanûnlara tâbidir. Bu prensibleri, düstûrları, kanûnları bilmeyenler Kur'ân ve Hadis'den istinbât-ı ahkâm edemezler. Ederlerse, Süleyman Nazif Bey'in zenginleri oruc tutmaktan kurtarmaya ma'tûf şefâat ictihâdiyesi gibi ictihâdlar karşısında kalırız. Usûl ve şerâit-i ictihâd ve istinbâtı bilenler fukahâ-yı İslâm hazerâtıdır. Ve usûl ve şerâit-i mezkûreyi ihtivâ eden ve bildiren ilim ve fen de (İlm-i Usûl-ı Fıkıh) unvân zî-vakârını taşımakda bulunan fenn-i celil-i İslâmiyedir. Beşerî ilim ve fenler de, Usûl-ı Fıkıh-ı İslâm derecesinde muntazam esâslara, sarsılmaz temellere müstenid hiçbir ilim ve fen yoktur. İlm-i usûl-ı fikhî felsefenin yüksek bir tabakasıdır. Kur'ân ve Hadis'den hevâî, keyfî, cahilâne, gâfilâne, bed-hâhâne⁵⁶, manalar, maksadlar, hükümler çıkarılmasına mâni' olan yegâne fen usûl-ı fikhî fenn-i celilesidir. Bu fenn-i celil munsî ve metrûk

⁵⁶ her işin fenalığını isteyen.

bir halde kalırsa Kur’ân ve Hadis ile ahkâm-ı herkesin bâziçe-i âmâl⁵⁷ ve hevesâtı ve her bed-hâhın âlet-i şer ve fesâdı olur. Bu fenn-i celili bilmeyen bir kimse Kur’ân ve Hadis ile ahkâm-ı fıkhiyye arasındaki ilmî münâsebât ve ravâbıtı anlayamaz. Usul-ı fıkıh fenni herhangi bir hükmün ahkâm-ı İslamiyeden olub olmadığını fark ve temyîz etmek için yegâne bir mîzân-ı ilmîdir. Usûl-ı fıkıh bilmeyen bir fakîhin ma’lûmât-ı fıkhiyyesi şuûrî, istidlâlî değil, gayr-ı şuûrî ve taklîdîdir. İlm-i usûl-ı fıkıh derecesinde insandaki fikr-i muhâkemeyi takviye edecek, herhangi bir mes’elenin tetkik ve ta’mîki⁵⁸ için lazım gelen ilmî tarikleri gösterecek hiçbir ilm-i müdûn yoktur. Yalnız İslâm mütefekkirlerinin değil, Musevî, İsevî mütefekkirlerinin dahî hayretlerini celb eden bu fenn-i celil bir kanûn şubesi olan mekteb-i hukûkdan tadrîs eylemekte iken bugün, İlahiyât Fakültesi şubesinin programından hâric kalması bizde mantığın mülgâ kanûnlar sırasına girdiğini göstermektedir.

4. İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ HAKKINDA BİR MÜLÂKÂT*

Büyük Millet Meclisi’nin ahîren ısdâr ettiği Tevhid-i Tadrîsât Kânûnu dini tadrîsâtın mercîi Maârif Vekâlet-i Celilesi’dir. Mezkûr kânûnda yüksek diniyyât mütehasısları, din mütefekkirleri yetiştirmek üzere vekâletin bir İlahiyât Fakültesi küşâd edeceği musarrahdır⁵⁹. Nitekim bu fakülte ahîren merâsim-i mahsûsa ile küşâd edilmiştir. Bu husûsda âlakadâr olan zât ile görüşüldük. İlahiyât fakültesi hakkındaki nokta-ı nazarlarını şu sûretle îzâh etdiler:

-Benim fikrime göre bugünkü şekil, bir İlahiyât Fakültesi’nden ziyâde programları çok nâkis ve ihtiyâca gayr-ı kâfi bir ulûm-ı âliyye-i diniye şubesidir. Bazı zevâid ve noksandan sarf-ı nazar edilirse mutlaka Medrese-i Süleymaniye’nin ancak bir şubesi makamındadır. Binâen-aleyh esâslı bir İlahiyât Fakültesi, olabilmesi için tevsi’ olunmak ve birkaç şubeve zümreye inkisâm etmek lâzımdır. Çünkü bu fakülte bir ihtisâs, bir tetkik yeridir; ulûm-ı İslâmiyyenin sâha-i tetkiki burası olacaktır. Halbuki bugünkü haliyle, bugünkü kadrosuyla bu fakülte, Daru’l-fünûn’un mülgâ İlahiyât Şubesi kadar bile semere ve mahsûl veremeyecektir. Fikrimce bu fakülte esâslı bir ilim müessesesi olabilmesi için beş şube ve zümreye ayrılmalı ve talebe bunun etrafında ihtisâs sâhibi olmaya çalışmalıdır: Tefsîr Şubesi, Hadis Şubesi, Fıkıh ve Hukûk-ı İslâmiye Şubesi, Kelâm Şubesi, Tasavvuf Şubesi.

Bunların her biri başlı başına bir tetkik ve ihtisâs sâhasıdır. Meselâ tefsîr şubesine dâhil olan bir efendi yalnız burada sâhib-i ihtisâs olacak ve memleketimizde ulûm-ı asriye ile mücehhez, rûh-ı İslâm’a vâkıf bir müfessir

* *Sebilürreşâd*, “İlahiyât Fakültesi Hakkında Bir Mülâkât”, *SR*, C. 24, Aded: 601, 19 Şevvâl 1342/22 Mayıs 1340/22 Mayıs 1924 Perşembe, s. 43-44. Burada kendisiyle mülâkât yapılan zâtın İsmail Hakkı Baltacıoğlu olduğunu tahmin ediyoruz.

⁵⁷ oyuncak, oyun, eğlence.

⁵⁸ derinleştirme.

⁵⁹ açık.

olacaktır. Hadis de, diğerleri de böyledir. Şu halde tarih, tefsîr, esbâb-ı nüzûl, nâsîh ve mensûh... nakd-i ricâl, tabakât-ı müfessirîn ve muhaddisîn, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi fakülte ile alâkadâr bir takım kürsiler ihdâs edilmelidir. Ulûm-ı İslâmiyye tedkîkâtı yapabilmek ancak bu sûretle olabilir. Başka sûretle din mütefekkeri yetişebilir mi? Mademki bir İlâhiyât Fakültesi açılıyor, bu fakülte ne fıkha, ne usûl-i fıkha ne de kelâm ve tasavvuf tedkîkâtından vâreste kalamayacaktır. Bunlar ulûm-ı İslâmiyyenin en mühimlerindenidir. Esbâb-ı nüzûl, nâsîh ve mensûh, nakd-i ricâl, gibi ilimler de böyledir. İlmin ne zamanı vardır; ne de imkânı... Hikmeti nerde bulursak oradan almaya mecbûruz. Binâen-aleyh ilim olmak hasebiyle bunları tedkîk etmeye mecbûruz. Maa-mâ-fih fakülte henüz teşkil edilmiştir. İleride meclis-i müderrisîn bi't-tab' bu mes'ele ile alâkadâr olacaktır.

İlâhiyât Fakültesi'ne alınacak talebeye gelince: Bu def'a fakülteye girecek olan talebe, öyle zannediyorum ki daru'l-fünûnun en iyi talebesi olacaktır. Bunu yapmış olduğum tedkîkâta istinâden söylüyorum. Çünkü bu sene alınacak talebe Süleymaniye ve sahn talebesiyle ibtidâ-i dâhilin son sınıfında bulunanlar imiş.

Bilirsiniz ki, Süleymaniye ve Sahn talebesinin Arapcası mükemmel olduğu gibi ecnebî lisanlarına âşinâdırlar. Hem ulûm-i İslâmiyye'ye hem de ulûm-i Garbiye dediğimiz ilimlere vâkıf efendilerdir. İbtidâ-i dâhilden gelecek efendilerin Arabîleri de iyidir. Hele lise mezunlarıyla hiçbir vakit kâbil-i kıyâs değildiler. Çünkü medreselerde ulûm ve fûnûn ile beraber Fransızca ve İngilizce lisanları tadrîs edildiği halde liselerde İlâhiyât Fakültesi'ndeki dersler ta'kîb edilecek kadar Arabca okunmuyor. Binâen-aleyh bugün için çok parlak talebeye mâlik İlâhiyât Fakültesi, korkarım ki, bir sene sonra hiç talebe bulamayacak ve bulsa da bir taraf için mûcîb-i istifâde olmayacaktır. Çünkü lise mezunu bir efendinin diğer fakülteleri bırakıp da ilâhiyâtı tercih etmesi için câzib bir şey yoktur. Geldiğini farz etmiş olsak bile Arabca bilmeyen bir efendi İlâhiyât Fakültesi'nde ne yapabilecektir. Söylendiğine göre bir taraftan Arabî ve ecnebî lisanları okuyacak, diğer taraftan da öğrenebildiği bu Arabca ile Kur'ân'ı, hadisi, tefsîri, mesâlik-i fukahâ ve mütekellimini tedkîk edecekmiş. Bilmem ki bunun imkânı var mıdır?

Maa-mâ-fih şimdi söylediğim gibi bu cihetlerde meclis-i müderrisince her halde nazar-ı dikkate alınacak ve bütün levâzımıyla ve hakîkî bir İlâhiyât Fakültesi teessüs edebilmesi için lâzım olan her şey yapılacaktır. Akıl ve mantık bunu iktizâ eder.

Sual: İlâhiyât için umûmî lise mezunu olmak gayr-ı kâfi olduğuna kâil bulunuyorsunuz. O halde sizce bu fakültenin talebesi nereden gelmelidir?

-Ben İlâhiyât Fakültesi'ne girebilecekler için umûmî lise mezunu olmak neden kâfi olmadığını îzâh etdim zannediyorum. Binâen-aleyh hakîkî bir İlâhiyât Fakültesi teessüs edecekse-kânûn bunu âmirdir-ona bir mahrec düşünmek zarûreti

vardır. Elbette alâka-dârlar o ciheti de düşünüşler veya düşünecekelerdir. Bendenizce bunu düşünmeye de lüzûm yokdur. Çünkü hâl-i hâzırda bu mahrec mevcûddur.

Bilirsiniz ki mülgâ Daru’l-hilâfe Medreseleri’nin altı senelik tâlî kısmı vardı. Bunlar lise muâdilidir. Bir aralık ben de burada muallim idim. Bunlarda asrî ulûm ve fûnûn tahsîl olunabildiği gibi, İngilizce, Fransızca lisanları da tedrîs olunmakta idi.

Hatta bir aralık Rusca ve Almanca da vardı. Bunların gâyesi ulûm-ı İslâmiyyenin şubât-ı muhtelifesinde ihtisâs peydâ etmek olduğu cihetle bi’t-tab’ Arabca da daha ziyâde kuvvetlidir. Binaên-aleyh hem İlâhiyât Fakültesi’nin esâslı ve memlekete nâfi’ bir şekilde yaşaması hem de halkımızın ihtiyâclarının tatmîn edilmesi için en sâlim tarîk, bilâhare İmam ve Hatîb Mektebi nâmını almış olan Daru’l-hilâfe Medresesi’nin altı senelik aksâm-ı tâlîsi ‘İlâhiyât Fakültesi unvânıyla ibkâ edilmelidir. Esâsen Büyük Millet Meclisi’nin kabûl eylediği tevhd-i tedrîsât kânûnu mücibince ba’demâ müftî, vâiz, din âlimi, din mütefekkiri, imam, hatîb, müezzin gibi ne kadar memûrîn-i diniye varsa bunların hepsini yetiştirecek yegâne müessese Maârif Vekâleti’dur. Bu kadar ağır bir yük altına girmiş olan bir vekâlet, elbette bunları nasıl ve ne sûretle yetiştireceğini düşünmek mecbûriyyetindedir. Dediğim şekilde bir ilâhiyât lisesi kabul edilir ve her yerde bulunan Daru’l-hilâfe Medreseleri aynı program dâhilinde ibkâ olunursa hem İlâhiyât Fakültesi talebe bulur, yaşar hem de diğer vezâif-i diniye erbâbı yetişebilir. Hatta İlâhiyât Fakültesi’nin mâhiyet-i asliyesi nazar-ı dikkate alınca İlâhiyât Fakültesi’ni ba’de’l-ikmâl vâiz veyâhûd müftî olmak arzu edenler daha ziyâde tekemmül etmek ve hakîkî bir vâiz olabilmek için muhtelif yerlerde iki senelik âlî medresenin bulunması da lâzımdır. Başka sûretle din mütefekkiri yetiştirmek değil, imam ve hatîb bile yetişemeyeceğinden çok korkulur. Her şeyi doğuran ve yaşatan ihtiyâcdır. Hakîkî ihtiyâcdan doğan şeylerdir ki, yaşamağa namzeddir. Bu cihetler bi’t-tab’ ilâhiyât meclis-i müderrisininde ve diğer alâka-dâr makamca düşünülecek veyâhûd düşünölmüşdür. Kaviyyen ümîd ederim ki kânûnun emr eylediği İlâhiyât Fakültesi ile İmam ve Hatîb Mektepleri memleketin ihtiyâcına muvâfık bir tarz-ı sâlime ifrâğ⁶⁰ olunacaktır.

⁶⁰ şekillendirme.